

Danuta Bogdan

"Lithuania and Western Powers
1917-1940", Robertas Žiugžda, Vilnius
1987 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-4, 106-108

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Robertas Žiugžda, *Lithuania and Western Powers 1917—1940*, Vilnius 1987, 256 ss.

Omawiana książka jest angielską wersją wydanej w 1983 r. pracy w języku litewskim przedstawiającej problematykę stosunku mocarstw zachodnich do Litwy w latach 1917—1940.

Rozdział pierwszy obejmuje lata 1917—1919. Autor akcentuje tu sprawy związane ze zmianą polityki Niemiec w stosunku do Litwy pod koniec pierwszej wojny światowej. W związku z korzystną sytuacją międzynarodową po zwycięstwie rewolucji w Rosji, nowo powołana Rada Litewska pod przewodnictwem Antanasa Smetony rozpoczęła rozmowy z rządem niemieckim w sprawie odbudowy niepodległego państwa litewskiego. Efektem tego było ogłoszenie przez Radę, 11 grudnia 1917 r., proklamacji odbudowy państwa litewskiego ze stolicą w Wilnie.

W dalszej części rozdziału zajął się autor sprawą ataku polskich oddziałów na Litwę i Białoruś, zajęcia Wilna 19 kwietnia 1919 r. i obalenia świeżo powstałej tam Radzieckiej Socjalistycznej Republiki Litwy i Białorusi. Zasygnalizowano też sprawę Kłajpedy, która na mocy pokoju wersalskiego (28 kwietnia 1919 r.) została oddzielona od Niemiec i przeszła pod kontrolę sił sprzymierzonych.

Treścią rozdziału drugiego jest polityka mocarstw zachodnich wobec Litwy w latach 1919—1920. Zdaniem autora działalność Ententy zmierzała do podporządkowania Litwy Polsce, celem stworzenia bloku antyradzieckiego na obszarze od Bałtyku do Morza Czarnego (ss. 58—61). Autor dużo miejsca poświęcił też faktom dotyczącym polsko-litewskiego konfliktu o Wilno w r. 1920, zakończonego porozumieniem w Suwałkach (7 października 1920 r.), na mocy którego Wilno pozostawało po stronie litewskiej. Faktycznie jednak wyznaczona linia demarkacyjna biegła od granicy pruskiej wzdłuż linii: Niemen, Orany, Ejszyszki, Bastuny. Urwanie linii na Bastunach oznaczało, że Polska nie zrzeka się swych pretensji do Wilna¹, czego bezpośrednim dowodem stało się w kilka dni później zajęcie Wilna przez generała Lucjana Żeligowskiego.

W końcowej części rozdziału powrócił autor do tematyki kłajpedzkiej szczegółowo omawiając przyczyny, które złożyły się na przyłączenie tego obszaru do państwa litewskiego. R. Žiugžda wymienia tu: obawę mocarstw zachodnich przed powstaniem nowego ogniska zapalnego w Europie, dążenie do unormowania stosunków polsko-litewskich w celu stworzenia z tych państw bloku antyradzieckiego.

Wydaje się jednak, iż w tym konkretnym przypadku zasadnicze znaczenie miała polityka faktów dokonanych, czyli wywołane przez Litwinów powstanie w Kłajpedzie i jej zajęcie przez wojska litewskie w styczniu 1923 r. Podobne motywy jak w przypadku Kłajpedy dominować miały, zdaniem autora, w decyzji ambasadorów państw zachodnich przyznających Wilno i rejon wileński Polsce (15 marca 1923 r.).

Przy omówieniu problemu Kłajpedy w stosunkach litewsko-niemieckich w latach 1923—1929 poruszono następujące zagadnienia: wzrost wpływów w tym rejonie wschodniemieckiego Heimatbundu, próby nacisku ekonomicznego na Litwę po podpisaniu niemiecko-litewskiego porozumienia handlowego (1 czerwca 1923 r.), aż wreszcie zbliżenie litewsko-niemieckie potwierdzone podpisaniem w Berlinie umów: arbitrażowej i rekuncylacyjnej (29 stycznia 1928 r.) oraz handlowej (30 października 1928 r.).

Kontynuując tematykę planu mocarstw zachodnich stworzenia antyradzieckiego bloku państw bałtyckich autor przedstawia próby mediacyjne w celu ostatecznego uregulowania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską i Litwą w latach 1925—1929. R. Žiugžda omawia kryzys w stosunkach polsko-litewskich w latach 1926—1928, którego bezpośrednią przyczyną było podpisanie w Moskwie litewsko-radzieckiego układu o nieagresji i neutralności (28 września 1926 r.). Potwierdził on

1 J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1982, ss. 301—302.

wcześniejszy układ pokojowy z 12 lipca 1920 r., co było jednoznaczne z uznaniem przez ZSRR praw Litwy do Wilna i rejonu wileńskiego. Porozumienie polsko-litewskie, zawarte w Królewcu w listopadzie 1928 r. po kolejnych rundach rozmów szefów obu rządów: J. Piłsudskiego i A. Voldemarasa, określił autor jako prowizoryczne.

Postawa mocarstw zachodnich wobec Litwy w latach 1929—1937 jest treścią rozdziału trzeciego. R. Žiugžda ponownie powrócił do sprawy rejonu kłajpedzkiego, by wykazać niemiecką presję na tym obszarze: polityczną (m.in. niemiecki skład rady miejskiej) oraz ekonomiczną (zwiększenie ceł na eksport produktów rolnych z Litwy do Niemiec). Konflikt ten spowodował, że sprawa Kłajpedy stała się na forum Ligi Narodów w lutym 1932 r., zaś w kwietniu 1932 r. prawnym statusem Kłajpedy zajął się Międzynarodowy Trybunał w Hadze.

Rozdział kończy omówienie systemu paktów zawieranych w Europie od końca lat dwudziestych (pakt Brianda-Kelloga z 27 sierpnia 1928 r.) do sojuszy zawieranych w Europie Wschodniej w 1934 r. (polsko-niemiecki pakt o nieagresji z 26 stycznia, pakt o nieagresji zawarty między Litwą, Łotwą, Estonią i ZSRR 4 kwietnia i pakt o wzajemnej pomocy sąsiedzkiej ZSRR, Niemiec, Czechosłowacji i Polski z 28 kwietnia).

Rozdział zatytułowany *Agresja przeciw Litwie* poświęcony został niemal w całości nawiązaniu polsko-litewskich stosunków dyplomatycznych. Autor przedstawia sprawę wystosowanego 16 marca 1938 r. przez Polskę ultimatum żądającego natychmiastowego nawiązania stosunków dyplomatycznych, handlowych i kulturalnych z Litwą, które to ultimatum zostało przez stronę litewską przyjęte. Według R. Žiugždy tylko aktywne poparcie ZSRR ochroniło Litwę od zbrojnej interwencji oddziałów polskich, choć wiadomo, że żadna ze stron konfliktu nie chciała wojny, a Polska nie zarządziła w tym czasie nawet mobilizacji².

W końcowej części rozdziału powraca autor do sprawy Kłajpedy i związanego z nią konfliktu litewsko-niemieckiego w 1938 r., zakończonego podpisaniem układu (22 marca 1939 r.) w sprawie przekazania Kłajpedy Niemcom.

Końcowy rozdział pracy przedstawia międzynarodową sytuację Litwy na początku II wojny światowej.

Fakt wkroczenia Armii Czerwonej na terytorium Polski 17 września 1939 r. określił autor jako „marsz wyzwolńczy ku zachodniej Ukrainie i Białorusi” celem uniemożliwienia Niemcom zajęcia Wilna. Autor szczegółowo omówił podpisanie litewsko-radzieckiego układu o wzajemnej pomocy z 10 października 1939 r.

Praca kończy się na ustanowieniu radzieckiej władzy na Litwie i wejściu Litwy do ZSRR decyzją sejmu litewskiego obradującego w dniach 14—15 lipca 1940 r. w Kownie.

Książka R. Žiugždy stanowi kolejną pozycję w bogatej literaturze prac wydawanych w ZSRR na temat dyplomatycznych zabiegów mocarstw zachodnich w celu osłabienia nowo powstałej władzy w Rosji Radzieckiej³.

Autor jednak dokonał w pracy wielu uproszczeń, które negatywnie rzutują na wiarygodność przedstawianych w niej faktów i ocen.

Ogólna konkluzja nasuwająca się czytelnikowi po przestudiowaniu tejże pracy jest następująca: rząd litewski stale świadom niebezpieczeństwa płynącego ze strony agresywnych sąsiadów Polski i Niemiec inspirowanych dyplomatycznymi knowaniami mocarstw zachodnich w swej walce o niezawisłość narodową mógł liczyć wyłącznie na pomoc i poparcie ZSRR. Wydaje się jednak, iż w ocenie polityki poszczególnych państw wobec

² Ibidem, s. 340.

³ B. E. Štejn, *Russkij vopros na Parižskoj mirnoj konferencii 1919—1920*, Moskva 1949; X. Arumjaj, *Za kulisami Baltijskovo Sojuza*, Tallin 1966; K. Pocs, *«Sanitarna kordon» valgos*, Riga 1971; W. J. Sipols, *Tajnaja diplomacija w antisovetskich planach imperialističeskich dzeržav 1919—1940*, Riga 1968; idem, *Diplomatičeskaja borba nakamune vtoroj mirovoj vojny*, Moskva 1979; idem, *Europa Antrojo pasaulinio karo isvakarese*, Vilnius 1979; K. Navickas, *The struggle of Lithuanian People for Statehood*, Vilnius 1971.

Litwy należało uwzględnić jej głębsze uwarunkowania, a zwłaszcza związki akcji politycznych i dyplomatycznych z ogólną koncepcją polityki zagranicznej.

Także lansowana przez autora teza o dominacji „idei kordonu sanitarnego” w polityce mocarstw zachodnich wobec ZSRR należała w połowie lat trzydziestych raczej do przeszłości. Główną autorkę tych koncepcji — Francję — nurtował już w tym czasie bardziej problem niemiecki i w związku z tym chętnie widziałaby ona poprawę stosunków z ZSRR i jego zachodnimi sąsiadami ⁴.

Także Wielka Brytania, skłaniając Litwę do ustępstw, daleka była od podporządkowania jej Polsce. W tym przypadku chodziło Anglikom głównie o to, by konflikty polsko-litewskie nie stanowiły przeszkody w ich antyradzieckiej polityce. W sprawie bloku wschodniego Anglia nie zajmowała ponadto konsekwentnego stanowiska ⁵.

Pomimo informacji zawartej we wstępie, iż wykorzystane zostały materiały archiwalne z Anglii, Niemiec, USA, ZSRR ⁶ poglądy autora bazują głównie na dotychczasowych ustaleniach literatury radzieckiej. W książce brakuje krytycznego podejścia do przedstawianych faktów, a przede wszystkim przytoczenia stanowiska historyków różnych krajów przy omawianiu dyskusyjnych zagadnień. R. Żiugżda podaje we wstępie wrywkowo nazwiska historyków polskich zajmujących się tą problematyką (P. Lossowski, A. Skrzypek, S. Mikulicz, S. Lewicki), a przecież bibliografia prac dotyczących chociażby polskiej polityki wschodniej II Rzeczypospolitej jest znacznie szersza ⁷.

Inne uwagi dotyczące pracy odnoszą się do przyjętego przez autora układu rozdziałów, w którym cała treść oscyluje wokół sprawy konfliktów polsko-litewskich o Wilno i litewsko-niemieckich o Kłajpedę. W przyjętym w książce układzie chronologicznym nie sposób było uniknąć powtórzeń.

Z korzyścią dla pracy byłoby też zastosowanie metody analizy statystycznej grup narodowościowych rejonów wileńskiego i kłajpedzkiego.

Danuta Bogdan

Frankreichs Kulturpolitik in Deutschland 1945—1950. Ein Tübinger Symposium 19. und 20. September 1985, hrsg. v. F. Knipping und J. Le Rider unter Mitarbeit von K. Mayer, Tübingen 1987.

Książka jest zapisem sympozjum, które odbyło się jesienią 1985 r. na uniwersytecie w Tybindze. Temat — „Francuska polityka kulturalna w Niemczech 1945—1950” — obejmował dość szeroki zakres francuskiej polityki okupacyjnej w pokonanych Niemczech po drugiej wojnie światowej. Sympozjum zgromadziło więc kilkudziesięciu

⁴ M. Leczyk, *Polityka II Rzeczypospolitej wobec ZSRR w latach 1925—1934. Studium z historii dyplomacji*, Warszawa 1976, s. 50.

⁵ Ibidem, ss. 50—51.

⁶ We wstępie autor podaje, że korzystał m.in. z dokumentów Centralnego Archiwum Litewskiej Partii Komunistycznej, z archiwaliów dotyczących Niemieckiej Partii Narodowosocjalistycznej w Archiwum Poczdamskim, zbiorów archiwum uniwersyteckiego i państwowego w Greifswaldzie, dokumentów z prywatnego archiwum takich osobistości jak premier Neville Chamberlain, minister spraw zagranicznych Austin Chamberlain, James Balfour czy Lord Robert Cecil przechowywanych w dziale manuskryptów Biblioteki Uniwersyteckiej w Birmingham. Jednak wśród wykorzystanych źródeł drukowanych dominują *Dokumenty winesnej polityki SSSR*, w nieznanym zaś stopniu wykorzystane zostały wydawnictwa anglojęzyczne.

⁷ Są to m.in.: Z. Budecki, *Stosunki polsko-litewskie po wojnie światowej 1918—1928*, Warszawa 1928; J. Smoleński, *Walki polsko-litewskie na Suwalszczyźnie we wrześniu 1920 r.*, Warszawa 1938; P. Lossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918—1920*, Warszawa 1966; idem, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1921—1939*, w: *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918—1939*, pod red. J. Żarnowskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1977; H. Batowski, *Z polityki międzynarodowej XX wieku. Wybór studiów z lat 1930—1975*, Kraków 1979; S. Bukowiecki, *Polityka Polski niepodległej. Szkic programu*, Warszawa 1922; M. Cygański, *Ewolucja taktyczna polityki W. Brytanii wobec Polski w latach 1925—1929 i jej konsekwencje w stosunkach polsko-niemieckich*, *Studia Historyczne Slavo-Germanica*, 1972, t. 1; A. Deruga, *Polityka wschodnia*